

SƏNƏTŞÜNASLIQ

UOT 792.03

ƏLİ QƏHRƏMANOV*

NAXÇIVAN TEATRİNİN İLK PEŞƏKAR RƏSSAMI BƏHRUZ KƏNGƏRLİ

Məqalədə Azərbaycan təsviri sənət sahəsində professional rəssamlıq ənənələri yaradan, sənət yolunda düzgün istiqamət tutan, öz dəsti-xətti ilə seçilən Bəhrüz Kəngərli sənət yoluna nəzər salınır, yaradıcılığının özünəməxsus cəhətləri izlənilir. Bəhrüz Kəngərli Azərbaycan təsviri sənəti tarixində realist boyakarlığın banisi, bu sahəyə yenilik gətirən sənətkardır. Bir sıra tarixi mənbələr, arxiv sənədləri əsasında hazırlanan məqalədə Bəhrüz Kəngərli sənət peşəkar teatr rəssamı kimi fəaliyyətindən bəhs olunur. O, 1912-1918-ci illərdə Naxçıvan teatrında tamaşaya qoyulan N.Vəzirovun "Pəhləvanani-zəmanə", "Hacı Qəmbər", N.Vəzirovun "Döymə qapımı, döyərlər qapını", Ə.Haqqverdiyevin "Ac həriflər", "Dağılan tifaq", "Bəxtsiz cavan", "Pəri cadu", "Ağa Məhəmməd şah Qacar", "Kərbalayı Güzəməli", Rza Quluzadə Şərqinin "Pul, yoxsa Allah?", "Pulsuzluq", R.Əfəndiyevin "Qonşu qonşu olsa kor qız ərə gedər", M.F.Axundzadənin "Hacı Qara", "Molla İbrahimxəlil kimyagər", M.Kazımovskinin "Molla Cəbi", N.Nərimanovun "Nadanlıq", C.Məmmədquluzadənin "Ölümlər", N.Kamalın "Vətən, yaxud Silistrə", "Zavallı cocuq", S.Əfəndiyevin "Dursunəli və ballıbadı", Ü.Hacıbəylinin "Arşın malalan", "Məşədi İbad", Z.Hacıbəyovun "50 yaşında cavan", ruscadan tərcümə olunmuş Y.Şvartsın "Qırmızı araçqın" və s. tamaşalara verdiyi bədii tərtibat faktlarla əsaslandırılır.

Açar sözlər: *Bəhrüz Kəngərli, rəssam, tamaşa, səhnə, pyes, bədii tərtibat.*

Milli səhnəqrafiyamızın təşəkkülü iyirminci əsrin ilk onilliyindən başlayır. Bu sırada ilkin adı çəkilənlərdən biri də məhz Bəhrüz Kəngərli. İlk realist peşəkar teatr rəssamı Bəhrüz Kəngərli 1892-ci ildə Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. "Kiçik yaşlarından rəssamlığa böyük həvəsi olan Bəhrüzün fitri istedadı yaxın qohumu olan yazıçı Eynəli bəy Sultanovun diqqətini çəkmiş və onun məsləhəti ilə atası onu Tiflisə aparmışdır" [1, 378]. Böyük dramaturq Cəlil Məmmədquluzadənin köməkliliyi ilə o, 1910-cu ildə Tiflis şəhərindəki Zaqafqaziyanın yeganə rəssamlıq məktəbinə daxil olmuşdur [3, s. 127]. Burada o, rəssamlıq sənətinin incəliklərinə yiyələnir. 1915-ci ildə təhsilini müvəffəqiyyətlə başa vurub Naxçıvana qayıdır və vətəninin gözəlliklərini, müasirlərinin surətlərini tablolarla köçürür, əhəmiyyətini itirməyən gözəl əsərlər silsiləsi yaradır. Azərbaycan təsviri sənətində parlaq bir səhifə açır, çoxəsrlik rəssamlıq sənətimizdə tamamilə yeni olan realist boyakarlığın əsasını qoyur, ona yeni ictimai məzmun, forma, janr və təsvir vasitələri gətirir və zənginləşdirir, dərin təfəkkürü sayəsində qızıl fırçalı rəssam kimi əbədi ömrünün əbədiliyinə qətiyyətlə imza atır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev Bəhrüz Kəngərli sənətçisinin 120 illik yubileyi haqqında 13 aprel 2012-ci il tarixdə sərəncam imzalayır. Sərəncamda deyilir: "Bəhrüz Kəngərli milli təsviri sənətdə realist boyakarlığın yaradılmasına misilsiz töhfələr vermiş, portret və mənzərə janrının formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Sənətkarın zəngin irsi xalqımızın tarixi keçmişini və dövrün ictimai-siyasi hadisələrini dolğun əks etdirir. Bəhrüz Kəngərli ölkəmizdə teatr rəssamlığının banilərindəndir..."

XVIII əsrdə Qərbi Avropada formalaşan, təxminən bir əsr sonra Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitində təzahür etməyə başlayan maarifçilik məfkurəsi xalqımızın mədəni inkişafında mühüm rol oynadı. Bu dövrdə dünyanın bir çox ölkələri ilə mədəni əlaqələr genişləndi. Azərbaycanda ictimai şüurun, elm və fəlsəfi fikrin, realist ədəbiyyat və incəsənətin inkişafında əsaslı dönüş baş verdi. Dövrün qabaqcıl ideyalarını əks etdirən realist Azərbaycan ədəbiyyatı inkişaf etməyə başladı, yeni demokratik məzmun, yeni janr və formalarla zənginləşdi. Dövrün qabaqcıl ideyalarının əsas tərənnümçüsü olan Mirzə Fətəli Axundzadənin yaradıcılığı ilə Azərbaycan

ədəbiyyatında yeni ədəbi məktəb formalaşdı. Bu məktəbin görkəmli nümayəndələri əsərlərində xəlqilik və humanizm ideyalarını yüksəklərə qaldırdılar. XIX yüzillikdə Azərbaycan ədəbiyyatında maarifçilik üç əsas inkişaf mərhələsi keçmişdir. Birinci mərhələdə (30-40-cı illər) A.Bakıxanov, İ.Qutqaşanlı, M.Ş.Vazeh kimi yazıçılar maarifçiliyin ilk rüşeyimlərini ədəbiyyata gətirmişlər. İkinci mərhələ (50-60-cı illər) M.F.Axundzadənin simasında təkmilləşib inkişaf etmişdir. Üçüncü mərhələdə (70-80-ci illər) H.Zərdabi (Məlikov), N.Vəzirov öz əsərlərində xəlqilik və humanizm ideyaları ilə maarifçiliyi inkişaf etdirib, yüksək səviyyəyə çatdırdılar. Azərbaycan ədəbiyyatının təsiri nəticəsində bu dövrdə Bakı, Naxçıvan, Şuşa, Gəncə və s. şəhərlərdə teatr sənəti yaranır.

M.F.Axundzadənin “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli şah” əsəri ilə 1883-cü ildə Naxçıvan teatrı öz qapısını xalqın üzünə açdı [16, v. 1]. Bu teatr fəaliyyəti dövründə millilik uğrunda mübarizəyə həmişə önəm verdi, mənəvi dəyərləri yaşatmağa çalışdı və tarixi vəzifəsini şərəflə yerinə yetirdi. Teatrın yaranması maarif-məktəb və mədəniyyətin inkişafı, qabaqcıl, tərəqqipərvər ziyalı kadrların yetişməsi ilə sıx bağlı olduğundan görkəmli teatrşünas Cəfər Cəfərov yazırdı: “Müstəqil olaraq meydana gələn Naxçıvan teatrı Azərbaycanın başqa şəhərlərində yaranan teatr mərkəzlərindən daha güclü idi və Azərbaycanda teatr sənətinin inkişafına daha səmərəli təsir göstərdi. Naxçıvan Azərbaycan teatrina E.Sultanov, M.T.Sidqi, C.Məmmədquluzadə, B.Kəngərli, H.Cavid, Ə.Qəmküsar, K.Ziya, R.Təhmasib kimi görkəmli dramaturq, aktyor və teatr təşkilatçıları vermişdir” [5, s. 312].

Haqqında söhbət açdığımız ilk realist peşəkar teatr rəssamı Bəhrüz Kəngərli az ömür yaşasa da Azərbaycan incəsənəti- rəssamlıq sənəti sahəsində mühüm əsərlər yaratdı. Boyakarlıq sənəti ilə yanaşı adını Azərbaycan teatr salnaməsinə qızıl həriflərlə həkk edə bildi. Tədqiqatçılar qeyd edirlər: “Bəhrüz Kəngərlinin 2000 rəsm əsərindən 511-i muzeylərdə qorunub saxlanılır, 1489 əsərinin taleyi hələ də naməlum olaraq qalır. Onun karandaş, kömür, akvarel və yağlı boya ilə işlənmiş əsərləri içərisində portretlər, mənzərələr, süjetli rəsmlər, natürmortlar və s. vardır [4, s. 241]. O, Naxçıvana gələndə Rza Təhmasibin xahişi ilə teatr üçün müəyyən mənzərələri əks etdirən asma pərdələr (meşə, çay, dağ, şəhər, otaq) hazırlayır. Unudulmaz sənətkar Naxçıvanda gözəl əsərlər yaratmaqla bərabər teatrdə də səmərəli çalışır. Bəhrüz Kəngərli milli səhnəqrafiyanın bünövrəsini qoyanlardan, Azərbaycanda ilk peşəkar teatr rəssamlarından biridir. O, həssas rəng duyumu, isti və koloritli rənglərdən məharətlə istifadə etməklə Naxçıvan teatridə 40-dan artıq tamaşaya bədii tərtibat vermişdir. 1912-ci ildən 1918-ci ilə kimi bu böyük rəssam Naxçıvan teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulan N.Vəzirovun “Pəhləvanani-zəmanə”, “Hacı Qəmbər”, “Müsibəti-Fəxrəddin” H.Vəzirovun “Döymə qapımı, döyərlər qapını”, Ə.Haqverdiyevin “Ac həriflər”, “Dağılan tifaq”, “Bəxtsiz cavan”, “Pəri cadu”, “Millət dostları”, “Ağa Məhəmməd şah Qacar”, “Kərbəlayı Güzəməli”, Rza Quluzadə Şərqiinin “Pul, yoxsa Allah?”, “Pulsuzluq”, R.Əfəndiyevin “Qonşu qonşu olsa kor qız ərə gedər”, N.Nərimanovun “Nadanlıq”, “Nadir şah”, C.Məmmədquluzadənin “Ölülər”, M.F.Axundzadənin “Hacı Qara”, “Molla İbrahimxəlil kimyagər”, M.M.Kazimovskinin “Molla Cəbi”, Namiq Kamalın “Vətən yaxud Silistrə”, “Zavallı cocuq”, S.M.Əfəndiyevin “Dursunəli və ballıbadı”, “Xor-xor”, İsa bəy Aşurbəylinin “Azərbaycan”, Ü.Hacıbəylinin “Arşın mal alan”, “O olmasın, bu olsun”, “Ər və arvad”, “Leyli və Məcnun”, Z.Hacıbəyovun “Evliyə subay”, “50 yaşında cavan”, ruscadan tərcümə olunmuş “Bizim krayənişin özünü öldürdü” (tərcümə Ə.Qəmküsar), Yevgeni Şvartsın “Qırmızı araçqın” (tərcümə Rəşid bəy Əfəndiyev) və s. tamaşalara irihəcmli panolar çəkmiş, səhnə tərtibatı və geyim eskizləri vermişdir [7, s. 538-540]. Azərbaycan dramaturgiyasının klassik nümunələri üçün olduqca mənalı və rəngbərəng əlbəsə geyimləri yaratmış Bəhrüz Kəngərli milli xalq geyimlərinin misilsiz bilicisi idi. O. bədii tərtibat verdiyi əsərlərin personajlarını səciyyələndirən, tarixi dürüstlüyü, milli koloriti, zəngin boyaları, naxışları, bəzəkləri ilə nəzəri

cəlb edən çoxlu əlbəsə eskizləri yaratmışdır. Kəngərlinin bu tamaşalara verdiyi bədii tərtibatlar Azərbaycan teatr-dekorativ sənətinin gözəl nailiyyətləri idi. Geniş yaradıcılıq diapazonuna, zəngin təxəyyülə, incə zövqə malik bu sənətkarın bədii irsi səhnə mədəniyyətimizə gözəl hədiyyə idi.

Məlum olduğu kimi Zülfüqar Hacıbəyov 1911-ci ilin oktyabr ayında Naxçıvana gəlir və burada iki ilə yaxın bir müddətdə yaşayır. O, Naxçıvanda Ü.Hacıbəyovun “O olmasın, bu olsun” musiqili komediyasını 1912-ci ildə tamaşaya qoyur. Tamaşanın səhnə tərtibatı üçün lazım olan əşyalar evlərdən gətirilir. Tamaşaya bədii tərtibatı Bəhrüz Kəngərli verir. Bu tamaşa ilə o, ilk dəfə teatr rəssamı kimi fəaliyyətə başlayır. Tamaşanın rejissoru M.A.Əliyev, dirijoru Z.Hacıbəyov idi. Tamaşada Azərbaycan aktyorları ilə yanaşı Naxçıvan şəhər məktəbinin müəllimlərindən Mirzə Ələkbər Süleymanov, Rza Təhmasib və başqaları iştirak edirlər. Tamaşa Hüseyn xanın binasında yerləşən məktəbin salonunda nümayiş etdirilir. Tamaşa çox böyük maraqla keçir və yerli əhalidə opera əsərlərinə maraqla yaradılmasında ilk başlanğıc olur. Tamaşanın Naxçıvanda uğurla keçməsi haqqında “Baku” və “Kaspi” qəzetlərində xəbər verilir. Tamaşaların iştirakçısı görkəmli aktyor M.A.Əliyev xatirələrində yazır: “Naxçıvanda yerli həvəskarlar bizə kömək edirdilər. Qadınlar üçün ilk dəfə gündüz tamaşası verdik. Bu iş məni çox sevindirdi. Çünki o zaman Azərbaycanın heç bir şəhərində qadınların kollektiv surətdə teatra gəlmələrini görməmişdim... Mən Naxçıvanda teatr həvəskarlarından Əliqulu Qəmküsarla tanış oldum. Onun evində, Culfada 15 günə kimi qonaq qaldım. O, bizim teatr işlərimizə böyük köməklik edir, həmişə bizimlə səhnədə qadın rollarında çıxış edirdi” [9, s. 5].

Z.Hacıbəyov Naxçıvanda yaşadığı müddətdə onun rəhbərliyi ilə Naxçıvan məktəblərində müsəlman qızları tərəfindən də tamaşalar hazırlanıb göstərilir. “1912-ci ildə Naxçıvan rus məktəbində müsəlman qızları tərəfindən qadınlara məxsus “Qırmızı araqçın” əsəri (Z.Hacıbəyovun ruscadan tərcüməsi ilə) məktəbli qızlar tərəfindən müsəlman qızları üçün tamaşaya qoyulur” [12]. Zülfüqar Hacıbəyovun “Evliyə subay” operettası və Ə.Haqverdiyevin “Dağılan tifaq” faciəsi mart, Kərbəlayi güzəməli” məzhəkəsi Böyükxan Naxçıvanskinin nəzarəti altında aprel ayında tamaşaçılara göstərilir [2, s. 280-283]. Həmin il Naxçıvan teatr həvəskarları N.Vəzirovun “Pəhləvanani-zəmanə” əsərini yoxsul şagirdlərin xeyrinə tamaşaya qoyurlar. Səhnə evlərdən gətirilmiş cecim, xalçalar, miz və səndəllər, lampa və şamdanlarla bəzədilir. Bu tamaşalara səhnə tərtibatını Bəhrüz Kəngərli verir. Həsən Səfərli xatirələrində yazır: “Bu tamaşalara şəhərin müxtəlif millətlərinin ziyalılarından da çox gəlmişdi. Bu tamaşalardan toplanılan pulu əvvəlki tamaşalardan toplanılan pulla müqayisə etdikdə tamaşaçıların da artdığı nəzərə çarpır” [11, s. 203]. Ə.Haqverdiyevin “Dağılan tifaq” faciəsinin oynanılması haqqında “İqbal” qəzetinin 10 mart 1912-ci il tarixli nömrəsində məlumat verilir: “Mart ayının 7-də Hüseynxan Naxçıvanskinin dramında səhnəpərəst Böyükxan Naxçıvanskinin təhti nəzarətində həvəskarlar tərəfindən “Dağılan tifaq” tamaşaya qoyulmuş, səhnənin bədii tərtibatını Bəhrüz Kəngərli vermişdi. Nəcəf bəy rolunda Böyükxan cənabları, Səlim bəy-Yaqub paşa, Həmzə bəy-Aslan bəy, Sona xanım-Mirzə Cəlil Mirzəyev və başqaları çıxış etmişlər” [13].

1913-cü ilin iyun ayının 19-da Naxçıvan teatrının səhnəsində Rəşid bəy Əfəndiyevin “Qonşu-qonşu olsa kor qız ərə gedər” komediyası Bəhrüz Kəngərlinin bədii tərtibatında tamaşaya qoyulur. Bu tamaşa haqqında Əlirza Rasizadə (H.Cavidin qardaşı) “İqbal” qəzetində “Naxçıvan məişətindən” adlı məqaləsində yazır: “İyun ayının 19-da Xan Naxçıvanskinin (Böyükxan Naxçıvanski –Ə.Q.) nəzarəti altında Rəşid bəy Əfəndiyevin “Qonşu-qonşu olsa kor qız ərə gedər” komediyası oynanıldı. Teatrda tamaşaçı əlindən tərpnəmək olmurdu. Rollarda: Xoca Kəsbər-Ələkbər Namazov, Qaçay bəy-Rzaqulu Təhmasibbəyov (R.Təhmasib-Ə.Q.), Mələk xala-Qurbanəli Abbasov, Çiçi xanım-Süleyman Süleymanov idilər. Tamaşaya H.Cavid və müəllimlərdən Cəmil Mirzəyev baxmış və çox bəyənmişdir. Əli Səbri Qasımov qonaqlara yer

göstərib, biletlərə baxırdı...” [14].

1917-ci ildə yenidən Naxçıvana gələn Zülfüqar Hacıbəyov burada bir ilə yaxın yaşayır. O, Naxçıvanda olduğu müddətdə Üzeyir Hacıbəyovun “Məşədi İbad”, “Ər və arvad” və özünün “50 yaşında cavan” əsərlərini Bəhrüz Kəngərlinin səhnə tərtibatında tamaşaya qoyur [8, s. 84].

1917-ci ilin axırlarında Rəşid bəy Əfəndiyev Naxçıvanda qızlar məktəbinin müdiri olarkən, həmin məktəbin müəlliməsi Nazlı xanım Nəcəfovanın, Rza Təhmasibin və Bəhrüz Kəngərlinin köməkliyi ilə məktəbli qızlardan ibarət dram dərnəyi təşkil edir. Bu dərnəyin yaradılması o zaman Naxçıvanda görünməmiş tarixi hadisə idi. Bütün aktyorlar və mütərəqqi fikirli ziyalılar dram dərnəyinə kömək edirdilər. “Dram dərnəyində Ü.Hacıbəyovun “Arşın mal alan” musiqili komediyası Bəhrüz Kəngərlinin tərtibatında tamaşaya hazırlanır. Məşqlər həm qızlar məktəbində, həm də Nazlı xanımın mənzilində gedirdi. 1917-ci il noyabr ayının 12-də yalnız qadınlar üçün Ü.Hacıbəyovun “Arşın mal alan” musiqili komediyası tamaşaya qoyulur” [8, s. 89]. N.Nəcəfova və S.Sultanova qeyd etmişdilər ki, tamaşa zamanı zal tamaşaçı qadınlarla dolu idi. Tamaşada iştirak edən həvəskarlar öz rollarını yaxşı oynayırdılar. Rolları aşağıdakı qadınlar və qızlar - Sultan bəy-Süsən Sultanova, Cahan xala-Gövhər Kəngərli, Süleyman-Asya Məmmədəliyeva, Vəli-Xanım Vəzirova, Gülçöhrə-Dilbər Sultanova, Telli-Fatma Şeyxova ifa etmişdilər [12].

Həmin illərdə çar xəfiyyə idarəsi bütün Zaqafqaziyada, o cümlədən Naxçıvanda, xüsusilə müsəlman ziyalıları üzərində möhkəm nəzarət qoyur, xalq kütlələrini köləlikdə, zülmətdə saxlamağa cəhd edir. Bir çox hallarda isə sadəcə olaraq yerli məktəbi, teatrı, maarif müəssisələrini bağlayır. Bu sahədə göstərilən hər bir təşəbbüsü qadağan edirdi. Bir çox hallarda məktəb, teatr binası tikdirməyə cəhd göstərmişlərsə də, buna nail ola bilməmişlər. Məhz buna görə də həmin illərdə xəfiyyə idarəsinin amansız senzura və təqibləri, həbslər, sürgünlər “Naxçıvan müsəlman incəsənəti və dram cəmiyyəti”nin fəaliyyətini dayandırır. Lakin, bu cür təqiblər Naxçıvanda çox güclü olan ziyalılar dəstəsini və xüsusilə teatr həvəskarlarını qorxuda bilmir. Şair Əliqulu Nəcəfov (Qəmküsar) 1917-ci ildə Naxçıvana Mirzə Cəlilin həm yaxın dostu, həm də yaxın nümayəndəsi kimi gəlir. Burada o, teatr həvəskarlarını ətrafına toplayaraq “El güzgüsü” adlı dram cəmiyyəti təşkil edir [1, s. 376]. Müharibə şəraitində irticaçı qüvvələrin müxtəlif partiyalar adından çıxış etdiyi bir dövrdə “El güzgüsü” dram cəmiyyəti siyasətdən kənardə qalmayıb, günün daha aktual və siyasi məsələlərini nümayiş etdirir. Xalq kütlələrinin xarici müdaxiləçilərə və daşnak partiyalarının siyasətinə qarşı mübarizəsi “El güzgüsü” dram cəmiyyətinin fəaliyyətinə istiqamət verirdi. “El güzgüsü” dram cəmiyyəti 1917-ci ilin aprel ayında C.Məmmədquluzadənin “Ölülər” tragikomediyasını təkrar tamaşaya qoyur. Bu tamaşanın ardınca M.F.Axundzadənin “Molla İbrahim Xəlil Kimyagər”, Ə.Haqqverdiyevin “Bəxtsiz cavan”, N.Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin” əsərləri oynanılır. Bu tamaşaların səhnə tərtibatını peşəkar bir rəssam kimi Bəhrüz Kəngərli verir. Hələ 1915-ci ildə R.Təhmasibin rejissorluğu, Bəhrüz Kəngərlinin bədii tərtibatında “Ölülər” əsərinin ilk dəfə məhz Naxçıvanda tamaşaya qoyulması əlamətdar hadisəyə çevrilmişdir.

Tərtibat verdiyi əsərlərdə istedadlı realist rəssam B.Kəngərli məzhəkə tamaşalarının mahiyyətinə dərinlən nüfuz edir, öz eskizlərində komik personajların zahiri görkəmini, mənəvi aləmini üzə çıxarır, səhnəyə lazım olan dekor və pərdələr hazırlayır, geyim eskizlərində dramaturqların niyyətlərini tam mənası ilə uyğun cizgilərlə şərh edirdi. Tamaşaya qoyulan “Ölülər”, “Hacı Qara”, “Pəri Cadu” pyeslərinin səhnə tərtibatını çox ustalıqla yaradır. B.Kəngərli “Ölülər” pyesinin səhnə tərtibatını verərkən demişdir: “Hadisə Naxçıvan şəraitində aparılır. Tamaşa real olsun deyə aktyorların geyimlərini (çuxa, arxalıq, ayaqqabı və s.) Naxçıvanda olduğu kimi yaratmaq istəyirəm. Təsvir edilən hadisələrin yerlərini, evləri, qəbiristanlığı Naxçıvanda olduğu kimi vermək niyyətindəyəm” [11, s. 203]. B.Kəngərli təsvir etdiyi kimi də

“Ölülər” pyesinin səhnə tərtibatını verir. Əsər tamaşaya qoyularkən səhnədə həqiqətən köhnə Naxçıvan həyatı canlanmışdır. Görkəmli sənətkarın “Pəri cadu” əsərinə verdiyi tərtibat da çox maraqlı idi. Bəhrüz bəy Kəngərli Naxçıvan səhnəsi üçün gözəl bir dağ mənzərəsi də çəkmişdir ki, bu rəsm əsəri son zamanlara kimi Naxçıvan teatrının səhnəsində istifadə edilirdi.

Əliqulu Qəmküsar, Rza Təhmasib və Bəhrüz Kəngərli 1917-ci ildə Mir Mahmud Kazımovskinin “Molla Cəbi” pyesini də tamaşaya qoyurlar. Onlar M.Ə.Sabirin “Parta-part” adlı şeirini, həmçinin bir neçə satirasını da əsərə əlavə edirlər. Naxçıvanın tarixində 1917-20-ci illər ən ağır və dəhşətli məhrumiyyətlər dövrü olmasına-yəni İngilis müdaxiləçilərinin, daşnakların kəskin müqavimət və hücumlarına baxmayaraq teatrın artistləri böyük iradə və mətanət göstərərək teatrın şərəfini qorumuş, teatr tamaşalarının göstərilməsini davam etdirmişlər. “1918-ci ilin iyun ayının əvvəllərində erməni daşnaq quldur dəstəsi Andronikin rəhbərliyi ilə Naxçıvana hücum edir. Bu zaman türk ordusunun baş komandanı Kazım Qarabəkir Paşa Naxçıvana köməyə gəlir. O, burada mədəni-maarif işləri ilə də maraqlanır. Teatrın böyük təbliğat gücünə malik olduğunu nəzərə alaraq türk ordusunun tarixi qəhrəmanlığını əks etdirən Namiq Kamalın “Vətən yaxud Silistrə” və “Zavallı cocuq” əsərlərinin tamaşaya qoyulmasını təklif edir. 1918-ci ilin sentyabrında hər iki əsər “İmdad” dram cəmiyyəti tərəfindən tamaşaya qoyulur. Tamaşanın hazırlanmasında teatrın rejissoru Rza Təhmasib və rəssamı Bəhrüz Kəngərli iştirak edirlər” [6, s. 43]. Bu tamaşalar çar çinovniklərini bərk narahat etdiyindən, onlar “İmdad” dram cəmiyyətini bağlatmağa nail olur. Şəhər məktəbinin müəllimləri 1918-ci ildə “Ümid” adlı yeni bir dram cəmiyyətini təşkil edirlər. “Ümid” dram cəmiyyətinin fəaliyyəti çox qarma-qarışıq bir dövrə təsadüf etdiyindən cəmisi iki tamaşa göstərə bilir. Bu tamaşalar Üzeyir Hacıbəyovun “Arşın mal alan” operettası və Mirzə Fətəli Axundzadənin “Hacı Qara” komediyası idi. Hər iki tamaşanın rəssamı Bəhrüz Kəngərli idi.

1920-ci ildə Naxçıvan teatrının daha uğurlu tamaşaları “Hacı Qara” və “Müsibəti Fəxrəddin”, quruluşçu rejissoru Həsən Səfərli və rəssamı Bəhrüz Kəngərli olub. Beləliklə, bir daha o fikiri təsdiqləmək lazımdır ki, Naxçıvanın ilk teatr rəssamı Bəhrüz Kəngərli idi [10, s. 556].

Görkəmli rəssamın Naxçıvan teatrında tamaşalara çəkilmiş panolar, səhnə tərtibatı və geyim eskizləri əlimizə gəlib çatmadığından bu sahədəki fəaliyyəti uzun müddət tədqiqatdan kənar qalmışdır. Lakin bir məsələni də nəzərə almaq lazımdır ki, görkəmli sənətkarın bir çox əsərləri ilə yanaşı, tamaşalara verdiyi tərtibatlar da əlimizə gəlib çatmamış, inqilabdan əvvəlki qəzet və jurnalların səhifələrində isə teatr tamaşaları haqqında geniş yazılar yox, ancaq xəbərlər verilirdi. Aktyorların oyunlarına gəlincə, sadəcə olaraq hansı rolu hansı aktyorun oynadığı göstərilirdi. Bu da o dövrün tamaşaları haqqında geniş rəy söyləməyə imkan vermir.

Respublikamız müstəqilliyə qovuşduqdan sonra Bəhrüz Kəngərli bədii irsinə diqqət və qayğı daha da artmış, 2002-ci ilin yayında ümummilliyet lider Heydər Əliyevin iştirakı ilə Naxçıvanda Bəhrüz Kəngərli muzeyinin təntənəli açılışı oldu. Ulu öndər həmin mərasimdə unudulmaz sənətkarın yaradıcılığını yüksək dəyərləndirmiş və demişdir: “Hesab edirəm ki, Azərbaycanda bizim sənətsünaşlar, tədqiqatçılar Bəhrüz Kəngərlinin yaradıcılığını daha professional səviyyədə tədqiq etməli, əsərlər yazmalıdırlar. Həm Bəhrüz Kəngərli Azərbaycan xalqının görkəmli və yüksək mədəniyyətə malik olan nümayəndəsi, həm də böyük rəssam kimi təbliğ etsinlər”. Bu müdrik fikrin işığında milli mədəniyyətimizdə xidmətləri olan belə bir cəfəkeş insanın fəaliyyətini tədqiq etmək, gənc nəsillərə sevdirmək baxımından Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin “Görkəmli rəssam Bəhrüz bəy Kəngərlinin 120 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” 2012-ci il 12 yanvar tarixli sərəncamı Bəhrüz Kəngərli yaradıcılığına göstərilən diqqət və qayğının davamı kimi olduqca böyük önəm daşıyır.

Görkəmli fırça ustası Bəhrüz Kəngərli 30 yaşında 1922-ci ildə əbədiyyətə qovuşdu. Ömrünü

vətəninin, xalqının tərəqqisi yoluna sərf edənlər, maarif və mədəniyyətin inkişafında xidmətləri olanlar heç vaxt unudulmur, həmişə xoş hisslərlə xatırlanır. Bu mənada görkəmli rəssam Bəhruz Kəngərlinin yaradıcılığından qalan zəngin bədii irs müasir gənc rəssamlarımıza örnək olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 3 c-də, II c, Bakı: Elm, 1964, 906 s.
2. Azərbaycan teatrının salnaməsi. 2 c-də, I c, Bakı: Azərənşr, 1975, 584 s.
3. Azərbaycan incəsənəti. Bakı: Maarif, 1977, 239 s.
4. Aliyev N. Bəhruz Kəngərli, yoxsa Bəhruz bəy Kəngərli.//AMEA Naxçıvan Bölməsinin əsərləri. Naxçıvan: Tusi, 2011, № 3, s. 238-245.
5. Cəfərov C. Əsərləri. 2 c-də, I c. Bakı: Azərənşr, 1968, 358 s.
6. Hüseynzadə L. Naxçıvan teatr tarixindən. Bakı: Araz, 2002, 64 s.
7. Qəhrəmanov Ə., İbrahimov S., Cəfərov F. Naxçıvan teatrının salnaməsi. Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2010, 936 s.
8. Qəhrəmanov Ə. Naxçıvan teatrı: iintibah yollarında (1883-1920). Bakı: MBM, 2008, 160 s.
9. Səhnədə keçən yollar. Bakı: Yazıçı, 1983, 290 s.
10. Rəhimli İ. Səhnə fədailəri. 3 c-də, III c, Bakı: “Şərq-Qərb”, 2018, 680 s.
11. İncəsənət almanaxı. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1950, №3.
12. “Baky” qəzeti, 1912, 16 fevral.
13. “İqbal” qəzeti, 1912, 10 mart.
14. “İqbal” qəzeti, 1913, 28 iyun.
15. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1967, 18 noyabr.
16. Naxçıvan MR DA. F.- 26, siy. 1, iş 204/212.

**AMEA Naxçıvan Bölməsi,
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: a.gehremanov@yahoo.com*

Ali Gahramanov

BAHRUZ KANGERLI, THE FIRST PROFESSIONAL ARTIST OF NAKHCHIVAN THEATER

The article examines the career of Bahruz Kangarli, who created the traditions of professional painting in the field of Fine Art of Azerbaijan, distinguished by his style, and talks about the characteristics of his creativity. Bahruz Kangarli was the founder of realist painting in the history of Azerbaijani fine art and the artist brought new innovations to this field. The article, based on a number of historical sources and archival documents, discusses Bahruz Kangarli's activities as the first professional theater artist. His artistic design is based on facts in the performances such as “Pahlavanani-zamane”, “Haji Qember” by N.Vezirov, “Don't knock my door – or your door will be knocked” by H.Vezirov, “Aj herifler” (“Greedy guys”), Daghilan tifag (“The Breaking of Unity”), Bakhtsiz javan (“Unlucky young man”), Pari Jadu (“Nymph Magic”), “Agha Mohammad Shah Qajar”, “Karbalaı Guzamali” by A.Haqverdiyev, “Money or God”, “Poverty” by R.G.Shergi, “If a neighbor is a good neighbor, a blind girl will get married” R.Afendiyev's, “Haji Gara”, “Molla Ebrahim Khalil the Alchemist” by M.F.Akhundzade, “Molla Jabi” by M.M.Kazimovskiy, “Ignorance” by N.Narimanov, “The Dead” by J.Mammadguluzadeh,

“Homeland or Silistra”, “Poor boy” by Namig Kamal, “Dursunali and ballibadi” by S.M. Efendiyev, “Arshin mal alan”, “Mashadi Ibad” by U.Hajibeyli, “50-year-old young” by Z.Hajibeyov, “Little Red Riding Hood” by E.Schwartz, translated from Russian staged at the Nakhchivan Theater in 1912-1918.

Keywords: *Bahrüz Kangarlı, artist, performance, stage, play, artistic design.*

Али Гахраманов

ПЕРВЫЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ХУДОЖНИК НАХЧЫВАНСКОГО ТЕАТРА БАХРУЗ КЕНГЕРЛИ

В статье рассматривается творческий путь Бахруза Кенгерли, создавшего в Азербайджане традиции профессиональной живописи в области изобразительного искусства, взявшего верное направление художественного пути, отличавшегося стилем, и прослеживаются особенности его творчества. Бахруз Кенгерли-основоположник реалистической живописи в истории изобразительного искусства Азербайджана, новатор в этой области. В статье, подготовленной на основе ряда исторических источников, архивных документов, рассказывается о деятельности Бахруза Кенгерли как первого профессионального театрального художника.

На фактах основано художественное оформление «Пахлаванани-замана», «Гаджи Гамбар», «Не стучись ко мне, к тебе тоже постучатся» Н.Везирова, «Голодные персонажи», «Разрушенный союз», «Несчастный юноша», «Сказочная ведьма», «Ага Мохаммад Шах Гаджар», «Кербалаи Гуземали» А.Ахвердиева, «Деньги или бог», «Безденежество» Р.Г.Шарги, «Если сосед будет соседом, то слепая девушка выйдет замуж» Р.Эфендиева, «Гаджи Гара», «Химик Молла Ибрагим Халил» М.Ф.Ахундзаде, «Молла Джаби» М.М. Казимовского, «Невежество» Н. Нариманова, «Мертвецы» Дж. Мамедгулузаде, «Родина или Силистра» Н.Кямала, «Бедный мальчик», «Дурсунали и баллибади» С.М.Эфендиева, «Аршин мал алан», «Мешади ибад» У.Гаджибейли, «Юноша лет 50» З.Гаджибекова, «Красная шапочка» Е.Шварца в переводе с русского и других спектаклей, поставленных в Нахчыванском театре в 1912-1918 годах.

Ключевые слова: *Бахруз Кенгерли, художник, спектакль, сцена, пьеса, художественное оформление.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Ərtegin Salamzadə tərəfindən təqdim edilmişdir)

**Daxilolma: İlk variant 05.01.2021
Son variant 15.02.2021**